

TERMÉSZET ÉS TÁRSADALOM.

ELŐADATOTT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG 1905. ÉVI FEBRUÁR HÓ 17-én
TARTOTT ÜLÉSÉN.

Hölgyeim és uraim, nagyra becsült jelenlévők!

A 18. század kellő közepén, 1750-ben történt, hogy a dijoni akadémia, egyike azoknak a kisvárosi francia akadémiaoknak, a melyeknek működése a 18. századbeli Franciaország szellemi életére annyira jellemző, pályatételül ezt a kérdést tűzte ki: hogy a tudományok és művészetek haladása az erkölcsök nemesedéséhez hozzájárult-e; »*si le rétablissement des sciences et des arts a contribué a épurer les moeurs?*« Ezt a 18. századra hasonlóképp nagyon jellemző kérdést a dijoni akadémia bizonyára már némi skepsissel tette fel. De maga is alig várhatta azt a szenvedélyes nem-et, a mit a pályanyertes dolgozat szerzője, Jean Jacques Rousseau válaszul odadobott.

Indulatosan kel ki Rousseau kora erkölcei ellen, a melyeket mesterkélteknek, természetelleneseknek lát; és szembeállítja velük a természetet és a keresetlen, egyszerű, naiv életet a természet ölné, mint tisztát, felemelőt és igazán emberhez méltót. A természetes állapot az igazi emberi állapot.

Ez a kultúrától elforduló, sőt kultúraellenes hangulat nem Rousseautól származik. Már előtte megszületett az a mélységes sóvárgás, a mely végigvonul az egész századon, az olthatatlan sóvárgás egyszerű, természetes élet után. És ez a hangulat annál meglepőbb, mert éppen abban a században keletkezik, a melyben a kulturális élet komplikálódása egyre távolabb sodorta az embereket, a társas életet, az erkölcsöket, a művészetet a természetes egyszerűségtől. Az ellentét vonzhatta az

elméket és kedélyeket és az élet feltételeinek bonyolódott szövevénye közepett megszületik és megerősödik a vágy az elvesztett primitív egyszerűség után. A Watteau, Páterre, Lancret pásztori idilljeinek, a *Paul et Virginie-féle* regényeknek százada volt ez. Ugyanekkor a fiziokraták nemzetgazdaságtani iskolája a gazdasági élet tudatos, tervszerű irányítása helyébe azt követeli, hogy termelés és fogyasztás szabadjára hagyassék. A természetjogi iskola pedig megrajzolja annak a társadalomnak tervét, a mely kizárólag a természet követelményei szerint szervezkedik.

Ebben az eszmeáramlatban esik meg az újkori gondolkodás történetében először, hogy az emberi társadalom elé a természet állítatik mintául: a társadalmi berendezkedés mintájául.

Mintegy száz évvel utóbb egy másik mozgalom indult meg, ismét Franciaországban; az előbbivel sem történelmileg, sem tartalmilag nem azonos, de az alapfelfogás rokonságánál fogva vele mégis némileg összefüggő.

Comte az, a kinek nevéhez ez a mozgalom fűződik. Eléggé ismeretes az ő elmélete, a mely a tudományok fejlődésének három stádiumát különbözteti meg. Legelőbb a teológiai stádiumot, a mely a természet jelenségeinek magyarázatát természetfeletti okokban kereste, azután a metafizikai stádiumot, a mely ezeknek a jelenségeknek spekulatív magyarázatot adott, és végül a legmagasabb fokon, betetőzésül a pozitív stádiumot, a melyben a pozitív, az exakt tudományok, vagy a mi ezzel Comte szemében egyértelmű, a természettudományok a mindenség összes problémáit megoldják. A természettudomány meghódította a mindenséget. Tárgya immár nemcsak az, a mi addig is tárgya volt a természettudományi munkának, hanem tárgya a társas élet is. Mert a társadalom pozitív megismerésének ugyanazok a feltételei, mint a természetmegismerésnek.

Ennek a mozgalomnak is nyilván az az alapgondolata, a mi az előbbié: a társadalom nem egyéb, mint természet; a társadalom része a természetnek. Ezért nincs külön elvекre szükségünk, a mikor a társadalmat szervezni akarjuk, úgymond a 18. század: a társadalom tanuljon a természettől. 'Ezért nincs külön módszerre szükség, mikor a társadalmat tanulmányozni akarjuk, így folytatja a 19. század: a társadalomtudomány tanuljon a természettudománytól.

Hogy ez az eszmeáramlat, miután Comte inicziálta, hogyan lépett át a kanálison Angliába, hogyan lett a z angol irodalom

útján népszerűvé a kontinensen, hogyan lett döntő súlyúvá a modern *szociológiában*, és hogyan csúcsosodott ki Herbert Spencer szintetikus filozófiájában, azt épen ebben a körben felesleges ismertetnem. De hozzátésem, hogy a *történelmi materializmus* is, bár kevesebb kifejezett utalással a természet-tudományi módszerre, szintén ennek az irányzatnak része, a mennyiben itt is kísérlet tételik arra, hogy a társas élet összes jelenségeinek tudománya kizárólag a kauzalitás közelebről még meghatározandó alapelvén építtessék fel.

Ily módon lassanként köztudattá vált, hogy a társadalom-tudományoknak nincs és nem lehet más eljárása, mint a természettudománynak és ezt a felfogást magáévá tette társulatunk is agnosztikus és evolucionista programjában. Lassanként magától érthetővé vált a tudományos eljárás azonossága. Pedig azt hiszem, ez az azonosság épen nem magától érthető, hanem vele szemben helye van a bizalmatlan kétkedésnek, ha egyébert nem, már csak azért is, hogy a csupán természet-tudományi felfogásnak a maga igazát bizonyítani alkalmatlan nyíljk. Erre a kételkedő kérdésre annál inkább szükség van, mert, a mennyire látom, azon az irányon kívül, a melyet a Kant féle ismeretelmélet alapján állva, a társadalomtudományba Stammler¹ vezetett be, és a melyet ma itt, Önök előtt képviselni megkísérlek, a természettudományi módszer használhatóságának, jogosultságának kérdése a társadalomtudományok számára fel sem vettetett. Annyira kétségen felül állott ez a modern szociológia előtt, hogy soha rajta kételkedni, iránta önmagához kérdést intézni, megnyugtatót, lezáró megoldást keresni szükségesnek sem tartotta.

A midőn már most meghívom önöket, hogy velem együtt ennek a kérdésnek megvizsgálásába bocsátkozzanak, némi aggodalom fog el. Goethe elszórtan aforizmáiban is, életírásában is megismételgeti az intelmet, a melyet ő a költőhöz, a művészhez intéz: hogy ne sokat tanakodjék azon: miképen lásson a munkához, hanem alkosson úgy, a hogy neki alkotni adatott. Attól tartok, önök is gyávának, tehetetlennek fogják nézni azt, a ki, a helyett, hogy a sikerben bizva, bátran és gond nélkül munkához látna, habozva megáll és az eszközökről gondolkodik, a melyekkel megpróbálkoznék. Egy modern logikus,

¹ Rudolf Stammler: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*. Leipzig, 1896. — *Die Lehre von dem richtigen Rechte*. Berlin, 1902.

Rickert¹, hasonló összefüggésben Hegel egy szavát eleveníti fel, a mely szerint az igazsághoz való bátorság, az igazság bátorsága az, a mely a sikeres filozófiai munka első feltétele. Ez a bátorság az, a melyet a modern tudomány teljesen elvesztett. Mielőtt a modern tudomány feladatához fordulna, aggodalmasan vizsgálgatja azokat a módokat, a melyekkel megoldását megkísérelni akarja. És, mint egyetemünk egyik kiválósága egy, sajna, kiadatlan maradt előadásában mondotta, épen ez az, a mi korunk tudományos munkájára jellemző, hogy egy lépést sem tesz a nélkül, hogy a módszert, a melylyel előrehaladna, szorgos kritika tárgyává ne tette volna.

És mégis, a lüktető élet folyton megújuló, folyton változó problémáival szemben milyen szürke, milyen sivárnak és száraznak tűnik az a kérdés, a melynek megvilágítására vállalkozni akarunk! Némi lemondással, de az elvégzendő munka kötelező voltában fogok tehát hozzá, hogy megvizsgáljam, melyek azok a feladatok, a miket a természettudomány maga elé tűzött és miben áll a módszer, a melyet ezeknek a feladatoknak szolgálatába állított?

Ezt tisztázván, át kell azután térnünk arra, hogy mi a társadalomtudomány sajátos feladata és keresni fogjuk a választ erre a kérdésre: vajjon az a módszer, a melyet a természettudomány alkalmazott a maga kutatásaiban, alkalmas-e arra, hogy a társadalomtudomány sajátos problémáinak megoldását remélhessük tőle? Sőt a kérdést kiterjesztve, keresni fogjuk, milyennek kell lenni általában annak a módszernek, a melylyel a társadalomtudomány feladataira vállalkozhatunk? Mert, hogy későbbi eredményeket itt némileg anticzipáljak, azt hiszem, hozzájárulásukat kérhetem ahhoz, hogy módszerek, eljárások, tudományos eszközök igazolását, helyességük bizonyítékát abban lássam, mennyiben sikerül őket a megoldandó feladat, a kitűzött cél alkalmas és szükséges eszközeiül kimutatni.

* * *

A természettudományoknak nem annyira valósággal követett gyakorlatában, mint inkább eljárása igazolására irányuló némely ismeretelméleti kísérletben keletkezett és fennáll az a vélemény, hogy a természettudomány feladata a minket körülvevő természet leírása, egyedül és csupán leírása. A természettudomány azonban ezzel a korlátolt feladattal be nem érheti.

¹ Rickert: *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*. 1898.

És másfelől a természettudomány e korlátolt feladatának követelményeivel szemben tehetetlen.

Ez a látszólagos paradoxon a következőkben leli magyarázatát:

Ha a természettudomány azt a nagy változatosságot, a melynek természet a neve, egyedül leírni, lemásolni, reprodukálni akarja és ha ezt a feladatot megoldania sikerülne, az ismeretek végtelen tömege áll elő, a mely semmivel sem rendezettebb, tehát semmivel sem áttekinthetőbb, tehát semmivel sem megmagyarázottabb, tehát semmivel sem értelmesebb, mint maga a természet. *Ezzel* a természettudománnyal a mi értelmünk a természethez semmivel sem jut közelebb, vele a mi természettudományi érdeklődésünk kielégítve, a mi kérdés-kérdésünk felvilágosítva nincs.

De másfelől a természettudomány, a mely egyedül leírni akar és semmi egyebet; a mely össze nem hasonlít, nem osztályoz és nem csoportosít, — ez a természettudomány minden egyes érzéki észleletben új problémákkal, az új problémák számtalan sokaságával áll szemben, a melyek mindegyikére nézve újból kellene kezdeni a nagy munkát. És ennél fogva a csak leíró természettudomány munkájának nemcsak végére nem jut soha, hanem munkájához voltaképp még hozzáfogni sem tud.

A természettudomány tényleg nemcsak leír, hanem össze is hasonlít. Az összehasonlítással hasonlóságokat és különbözőségeket állapít meg, csoportosít a hasonlóság, elválaszt, osztályoz a különbözőségek alapján.

De az osztályozásban, a melyben némelyek a természet tudomány tulajdonképeni célját látják megint, a természet megismerése még koránt sincs elvégezve. Mert a dolgok, a melyek a természetet alkotják, ezerféle sajátosságot mutatnak; és mindenik ilyen sajátosságuk alkalmas arra, hogy reá nézve a többi dolgokkal összehasonlíttassanak. Minden dolog minden jegye: a színe, szaga, felülete, súlya, keménysége, kiterjedése, alakja, anyaga, összeállítása és számtalan más, az összehasonlításnak, osztályozásnak, csoportosításnak lehetséges alapja. A természettudomány azonban nem hajtja végre mindezeket az összehasonlításokat, hanem a kínálkozó jegyek közül kiszemeli azokat, a melyeket méltóknak tart arra, hogy az ő szempontjukból végeztessék az összehasonlítást, a csoportosítást, az osztályozást munkája. A szempontok megteremtése a természettudomány számára is döntő feladat, és a természettudomány ennek a fel-

adatnak eleget tesz, egy elvnek, a *kauzalitás* elvének segítségével, a mely kimondja, hogy ugyanazok az okok múlhatatlanul ugyanazokat az okozatokat hozzák létre.

Ebben a feltevésben, a mely minden természettudománynak kezdete és előfeltétele, a tudomány a természet változatosságát vizsgálat alá vevén, és megállapítván, hogy bizonyos jelenségek között állandó a kapcsolat, ezeket az állandó kapcsolatokat szükségeseknek ismeri fel. Így jut el a tudomány a *természet törvényszerűségéhez*, azaz a szükségszerűnek felismert-állandó összefüggéshez. A természet története, a mely beláthatlan rendtelenségnek tűnik fel, így lesz belátható és belátott rendjévé a változatosságnak, a melyen elvek és törvények uralkodnak. A nagy chaos így válik nagy kosmossá. A természettudomány feladata épen ez, hogy a természet áttekinthetetlenül változatos, sokszerű és sokoldalú történetében az állandó törvényszerűséget megállapítsa.

Ebben a munkájában a természettudomány nem halad vakon, hanem cél, ideál lebeg előtte, e felé tart; a természettudományi materializmus ideálja ez a mechanikusan megmagyarázott természet, a melyben a minket körülvevő változatosságot egyszerű, egynemű, utolsó dolgok rendszerének ismertük fel. Ezek az egyszerű és egynemű utolsó dolgok, a melyek között kvalitatív összefüggés nincs, és a melyeket azután nevezhetünk akár atomoknak, akár monadoknak, akár éterrészecskéknek, mozognak és egymással kombinációba lépnek. Mozgásuk és kombinációik különbözősége a természet változatosságának magyarázata.

A teljesen megismert természet ez a mechanikusan fel-fogott és megértett természet lesz.

Csak előkészítői és bevezetői ennek az ideális természet-megismerésnek az egyes természettudományi diszciplínák, a melyek a tapasztalatok bizonyos köreire szorítkozva, ezeket csak magukban, e körökön belül tanulmányozzák. A kiválólag leíró földrajz, a kiválólag osztályozó ásvány-, növény-, állattan; a szervek és életműködésük tudománya: a fiziológia; az öntudati jelenségek, az úgynevezett lelki élet jelenségeinek tudománya: a pszichológia; azoknak az egyszerű anyagoknak és vegyületeknek tudománya, a melyből a szerves és szervetlen természet áll: a kémia; azoknak a folyamatoknak tudományai, a melyek a természet változatosságában számunkra hozzáférhetők: a thermika, az optika, az akusztika, az elektrika és végül magának

a mozgásnak tudománya, a kinetika vagy mechanika, a mely a mozgó testek sajátosságától valamennyire eltekint és kizárólag a mozgás törvényszerűségét keresi, és a mely tehát leginkább közelíti meg a természettudományi materializmus ideálját — mindezek a diszciplínák lépcsőfokai az előbb jellemzett teljes természetmegismerésnek, a mely a maga kereteibe a tapasztalás egész egyetemét maradék nélkül felveszi.

* * *

Beláthatatlan perspektíva nyílik meg szemeink előtt a tapasztalás rendjének, törvényszerűségének nagy birodalmába, a melynek határai a végtelenben vesznek el. Nincs az a tapasztalat, sem külső érzékeinknek, sem úgynevezett belső észlelésünknek köréből, a mely ebből a nagy rendből valamiképen kivonhatná magát. A mechanikusan megismert természet rendjében benne van a testi természet története, benne van a lelki élet minden jelensége. Benne van tehát mindaz is, a mit mint a társas élet jelenségeit szoktunk felfogni és méltatni. Nincs a társas életnek olyan jelensége, olyan tapasztalata, a mely a természet nagy mechanizmusába beilleszthető ne volna.

De tovább megyek. A társas élet jelenségeinek természet-tudományi feldolgozása és magyarázata nem csak követelmény, hanem elvégzett munka. Elvégzett munka: ugyanolyan értelemben és mértékben, a mint elvégzett munka a természet-tudomány feladata általában. Elvégzett munka, a melyet megkezdtek és végeztek a természettudományok a szociológia előtt és a szociológia nélkül.

Azok a természettudományi diszciplínák ugyanis, a melyeknek tárgya az ember, foglalkoznak a tapasztalati, a valóságos, a társadalomban élő, a generációk óta társas kölcsönhatásoknak kitett emberrel, foglalkoznak a társadalomban *lett* emberrel, nem pedig a fiktív, a tapasztalatban soha elő nem fordult, társadalmon kívüli individuummal. Azok a törvények tehát, a melyeket a természettudományok egyike, a fiziológia, az emberi test szervezetről és életműködéséről megállapít, a társadalomban lett ember testéről szólnak. Azok a törvények, a melyeket a természettudományok másika, a pszichológia, a lelki élet jelenségeiről állapít meg, a társas életben alakult és résztvevő ember lelki életének törvényei.

A társas élet jelenségei a természettudománynak tárgyai annyiban, a mennyiben tárgya a természettudománynak a társas ember.

Ezen kívül nincs semmi, a mit a társadalomról a természettudomány mondani tudna; mert nincs semmi, a mit róla kérdezni tudna. Hiszen a természettudomány számára a társadalom maga, a benne együttélő és egybekapcsolt emberek mellett, felettük, kívülük nem észlelhető és tapasztalható valami. Nincs külön tapasztalás a társadalomról, a társasán egybekapcsolt embereken kívül. Ennélfogva minden ismeret, a melyet természettudomány a társas életről valaha adott és valaha adni fog, ismeret lesz a társadalomban élő emberről. Az ember természetrajza mellett külön természettudomány a társadalomról nincs és nem is lehet.

Ha tehát a szociológia csupán emlékeztetni akarta a természettudományt arra, hogy az ember társaságban él, hogy a társas életben kölcsönhatásoknak van kitéve, a melyek fizikai és pszichikai habitusát megváltoztatják egy emberöltőn belül és még inkább megváltoztatják generációkon által; ha erre akart a szociológia figyelmeztetés lenni, — kiindulva például abból a véleményből, hogy a természettudomány az ember fejlődésének ezt a faktorát eleddig nem részesítette kellő gondjában; akkor a szociológia intézze el ezt a dolgát a természettudománnyal. Lássá, hogy a természettudomány az intelmet jogsultul elfogadja és megszívleli-e, avagy visszautasítja-e, mondván, hogy eddig is minden figyelme a társas emberé volt, mert másé nem lehetett.

Ha azonban a szociológia új, különálló természettudományi ágat akar jelenteni, ha meg akarja alapítani a társadalom természetrajzát a társas ember természetrajza mellett, akkor azt kell mondanunk: *a társas élet természettudományi megismerésének kísérlete, a szociológia, mint a társadalom természetrajza, a természettudományi társadalomtan tárgyatlan.* Nincs problémája és nincsenek eredményei. Nem kérdez semmit, tehát nem világosíthat fel.

Ezzel az eredménynyel beérhetnők.

Mert ha a természettudomány, a mikor az emberről beszélt, mindent elmondott, a mit a társas életről mondani lehet, szívesen odaadhatnék a társadalom megoldott problémáiért a szociológiát. Végre is nem azt keressük, legyen-e főiskoláinkon a társadalomtudományoknak fakultása; legyen-e könyvtárainkban polcz a társadalomnak szentelt művek számára? Hanem keressük

a társas élet törvényét, keressük a belátást a társas élet törvényszerűségébe. A mennyiben ezt a munkát a természettudomány már elvégezte volna, annál jobb. Akkor a szociológiáról, a társadalom külön természettudományáról, a melyre ilyenképen már nem lesz szükség, örömet lemondhatunk.

* * *

A kérdés azonban ez: hogy a természettudomány akár szociológiával, akár szociológia nélkül, elmond-e tehát mindent a társadalomról? Avagy van-e még mondanivaló a társadalomról, a mit a természettudomány nem mond? Van-e róla kérdezni való, a mit a természettudomány nem kérdez?

A csupán természettudományi felfogás azt feleli, hogy nincs több mondani és nincs több kérdezni való.

A mindennapi tapasztalás azt mondja, hogy van. Napról-napra egészen közvetlenül tapasztaljuk, hogy társasan együttélő ember között nem csak az a kérdés merül fel, hogy a szükségleteit kielégítő ember hogyan jár el, hanem az is, hogy miképen járjon el? Nem csak az, hogy a társasan egybekapcsoltak milyen magatartást várnak el egymástól, hanem ez is: milyet várjanak? Nem csak az, hogy a lét küzdelmében egymással szembe találkozóknak milyen magatartást követnek egymás ellen, hanem ez is: milyet kövessenek?

Ezek a kérdések redukálódnak egyetlen egyre: a *helyes cselekvés* kérdésére.

Mindez a természettudományban elő sem fordul. A természettudomány számára minden akarás, cselekvés, magatartás az előzmények szükséges következése, szigorú természeti törvényszerűség szerint. Előtte a helyes cselekvés kérdésének nincs értelme. Nem törődhetik azzal: mi legyen, egyetlen kérdése ez lévén: mi van?

A társadalomtudomány meg nem elégedik ezzel. Hanem keresi, hogy a cselekvés, a melyet valaki követ, vagy követni akar, helyes-e? Mi az értéke, a becse?

A természettudomány a *létező* tudománya. A társadalomtudomány a *létesítendő* tudománya.

A helyeslés, a méltatás, az értékelés kérdését a természettudomány sem nem ismeri, sem el nem ismeri. És mégis mindennapi közvetlen tapasztalat, hogy a helyes cselekvés kérdése *van*. Lépten-nyomon végzetes súlylyal nehezedik ránk ez a kérdés, a midőn elhatározásainkat a habozás, a tétovázás, a választás fájdalma előzi meg.

Legalább is olyan közvetlen megbízható ez a tapasztalat, mint az a másik, hogy észrevételeinket, mint szükségképen egymást követőket, mint okozatilag összefüggőket fogjuk fel. Azzal szemben tehát, a ki a csupán természettudományi megismerés kizárólagos oksági elve alapján áll, nincs más érvre szükségünk, mint hogy a mennyiben a kauzalitás elvét elfogadja, el kell fogadnia az akarat tartalmi törvényszerűségének elvét is. Számára az egyiket is, a másikat is ugyanaz a közvetlen tapasztalás indokolja.

De ne is állapodjunk meg az egyéni akaratelhatározásnál, a mely az egyiknél nehéz és hosszadalmas, míg a másik alig észrevehetően siklik át rajta. Az úgynevezett szocialis kérdések is a helyes cselekvés kérdései. Akár a proletariátus helyzetéről, a munkabérről, a munkaidőről, a munkás egyesületekről, a baleset elleni biztosításáról van szó, akár a nőkérdésről, a törvénytelen gyermekek jogállásáról, a büntetőjog reformjáról, a vámpolitika irányáról, a középiskolai oktatásról, — első kérdésünk mindig ez lesz: kielégítő, helyes-e a fennálló helyzet? Hanem, mennyiben kell rajta változtatnunk? Milyen eszközök, mily utak és módok vezetnek ahhoz az állapothoz, a melyet kívánatosnak, helyesnek tartunk?

Mindennek a kérdezősködésnek a természettudományban értelme sincs. A természettudomány méltatni nem képes, nem is akar. Számára minden, a mi van, indokolva van az előzményekkel, a melyekre szükségképen következett, megközelítve a Voltaire-féle Panglosse álláspontját, a kinek a létező világ minden lehetséges világok közül a legjobban van berendezve. A természettudomány is így tartja, mindenekfelett azért, mert számára a létező világ az egyedül lehetséges.

Hol van az ember, a ki evvel beéri, a ki ebben megnyugszik? A ki fel nem veti szuverén kritikával a kérdést: helyes-e ennek az ő társadalmának rendje? És ha helytelennek látja, ne keresné a helyesebbet; ne keresné az utat-módot, a mely a leghelyesebbhez vezet?

Hogy a kérdés egész kiterjedésében előttünk feküdjék, engedelmüket kérem egy kitérésre, a melynek fonalán két párhuzamos problémára óhajtanám figyelmüket irányítani.

Emlékeztetni akarom önöket első sorban Hippolyte Adolphe Taine ismeretes elméletére a *milieu*-ről vagy *ensemble*-ről, amelyben

nagyon figyelemre méltó kísérletét kell látnunk a természet-tudományi esztétikának. Ez a teória röviden abban áll, hogy a művészi alkotás magyarázatát a létrejöttében közreműködött okokban keresi. Művészi alkotásokat tehát úgy értünk és magyarázunk meg, ha létrejöttük feltételeit megismerjük. A művészi alkotást, a melyet be akarunk látni, behelyezzük a művész egész tevékenységébe, magát a művészt és egész tevékenységét az iskolába, a melyből való, mestere és társai közé; a politikai és társas körbe, a melyben élt; a történelmi fejlődésbe, a melynek ez a kör eredménye volt; végül a fizikai, klimatikus, földrajzi behatások közé, a melyeknek kitéve volt. Ha ezt az egész összefüggést látjuk, akkor a művészi alkotást megértettük, mert létrejötte módját ismerjük.

Bármilyen is a véleményünk erről a maga idejében nagyon elterjedt és nagyra tartott elméletről, annyi bizonyos, hogy a művészi alkotás kauzális megértésére nagyon hathatós és áttekintést ígérő útmutatást ad. Maga Taine azonban, noha eredeti terve szerint csak a kauzális megismerésére törekedett, ezzel az eredménynyel utóbb még sem látta befejezve az esztétika feladatát, hanem szükségesnek látta minden művészi alkotás közös rendeltetését meghatározni.

A *Philosophie de l'arts*, az Ecole des Beaux-Arts-ban tartott előadásainak gyűjteménye, a *milieu* elméletének nagyon szabatos formulázása után, a mely a naturalisztikus esztétika tudatos és kidomborított programját tartalmazza, — áttér a művészi alkotás, az *oeuvre d'art* meghatározására. A művészi alkotás e szerint kifejezése volna valamely eszmének, mely alatt nem szükségképpen erkölcsi eszme értendő; és pedig teljesebb, pregnánsabb kifejezése, mint a hogyan az az eszme egyébként az életben, a természetben megjelenni szokott. És már most általmenve a művészi alkotások egész óriási tömkelegén, megvizsgálja őket arra nézve, hogy ennek a hivatásnak mennyiben felelnek meg. És a szerint, a mint az eszme, melyet kifejezni akar, magasabb vagy alacsonyabb rangú, a szerint, a mint ezt az eszmét tökéletesebb vagy kevésbé tökéletes formában jeleníti meg, a műalkotás helyes vagy helytelen, szép vagy rúg.

Szívesen idézem szó szerint a természettudományi esztétikának ezt a programját, a mely szabatoságában és tudatos határozottságában valóban mintaszerű.

»L'ancienne esthétique — úgymond Taine (I. 14.) — donnait d'abord la définition du beau, et disait, par exemple,

que le beau est l'expression de l'idéal moral, on bien que le beau est l'expression de l'invisible, ou bien encore, que le beau est l'expression des passions humaines; puis, partant de là comme d'un article de code, elle absolvait, condamnait, admonestait et guidait. Je suis bien heureux, de ne pas avoir un si grosse tâche à remplir; je n'ai pas à vous guider, j'en serais trop embarrassé. — Mon seul devoir est de vous exposer des faits, et de vous montrer, comment ces faits se sont produits. La méthode moderne que je tâche de suivre, et qui commence à s'introduire dans toutes les sciences morales, consiste à considérer les oeuvres humaines, et en particulier les oeuvres d'art, comme des faits et des produits dont il faut marquer les caractères et chercher les causes; rien de plus. Ainsi comprise, la science ne proscriit ni ne pardonne; elle constate et explique.»

A régi esztétikával ellentétben tehát, a mely a művészi alkotásnak normát, szabályt adott, a művészet modern elmélete, a melyet Taine az elmélkedés további folyamán habozás nélkül a botanika oldalára állit, az alkotás tényeit kizárólag mint tényeket és következéseket, oki összefüggésükben óhajtja felismerni. Ezzel a programmal a tarsolyában indul útnak Taine, hogy megalkossa a művészet pozitív, exakt, természettudományi elméletét. És miután az első évfolyamban ennek az elméletnek általános elveit kifejtette, egy-egy kurzusban az olasz és a németalföldi festéssel és a görög szobrászattal foglalkozik, *mert a művészet fejlődésében itt érte el a legnagyobb tökélyt.* Végül pedig, az utolsó kurzusban a művészetnek egészen új elmélete következik. Míg az elsőnek, mely a naturalizmus büszke programját adta, a címe is »*de la nature de l'oeuvre d'art*« volt, addig ennek a befejező tanulmánynak a címe: »*de l'idéal dans l'art*«.

Ez az elmélet a kizárólagos természettudományi problémáról már mit sem tud. Szerinte az esztétika feladata: méltatni, értéket és rangfokozatot felismerni és megállapítani: »Dans le monde imaginaire, comme dans le monde réel, il y a des rangs divers, parce qu'il y a des valeurs diverses. Le public et les connaisseurs assignent les uns, et estiment les autres.« Ez persze úgy hangzik, mint a régi esztétika problémája, míg a modern esztétika róla hallani sem akart, és érte a régit eléggé le is nézte. Azonban következik a vallomás: »Nous n'avons pas fait autre chose depuis cinque

ans, en parcourant les écoles de l'Italie, des Pays-Bas et de la Grèce. Nous avons toujours et à chaque pas, porté des jugements. Sans le savoir, nous avons en main un instrument de mesure. Les autres hommes font comme nous, et, en critique comme ailleurs, il y a des vérités acquises.»

A mérték, a melyet Taine csak most vesz észre s a melyet, mint most bevallja, öntudatlan alkalmazott kezdettől fogva egész munkájában, nem egyéb, mint a művészi alkotásnak imént már emiitett definíciója, a mely egyúttal a művészi alkotás rendeltetését, feladatát kitűzi és a milyenre szüksége van a művészet elméletének, mihelyt a művész alkotó tevékenységének kauzális belátásával be nem éri, hanem méltatni, értékelni is akar. A kauzális belátásnak nagyon értékes és alkalmas eszköze volna a miliőről szóló teória. De a kauzális belátásnál, még ha befejezettnek fel is tesszük, Taine meg nem áll, a minthogy meg sem állhat, ha minden problémát meg akar oldani, a mi a művészi alkotásban felmerül. Mert akkor az esztétika a *helyes művészi alkotás* problémájának is kell, hogy a szeme közé nézzen.

A gondolatok más körére térek át és felvetem a *gondolat szabadságának* kérdését: nem e szó politikai értelmében, hanem abban az úgynevezett metafizikai jelentésében, a melyben akarat-szabadságról szoktunk beszélni.

Az elmúlt század ötvenes éveinek materializmus-vitájában a materialista tábor egyik vezetőjétől származott ez a szó: hogy a gondolat az agynak váladéka, csak úgy, mint a hogy egyéb szerveinknek meg van a maguk váladéka. Ennek a kiválólag ízléses alakba öltöztetett szentenciának tulajdonképeni súlya és értelme abban van, hogy gondolataink keletkezése, lefolyása, egymásba kapcsolódása szigorú természeti törvényszerűség alatt áll. Ezt el nem ismerni nem lehet. Volt alkalmam előrebocsátani, hogy az okság elvének feltevése tapasztalásunk egész körére, a lelki élet tapasztalására is, hogy ez a feltevés teszi lehetővé a természettudományt. Lelki életünk kauzális kényszerűsége nélkül pszichológia, mint természettudomány nem volna.

Kérdem azonban, van-e ember, a ki ennek belátása után lemondana arról, hogy gondolkodásának helyességét ettől függetlenül, külön mérlegelje; hogy megkülönböztesse igaz és téves

megismerését, helyes és helytelen gondolatát? Az emberi értelem értékéről az elmúlt századok gondolkodói különbözőképpen vélekedtek. Voltak és vannak, a kik azt tartották, hogy hitvány és értéktelen eszköze az embernek, a mely őt a való megismeréséhez, az igazsághoz vezetni nem képes. De egy se volt, a ki méltatásától tartózkodott volna. Mert ezek az elvető vélemények is, épen elutasító skepszisükkel felteszik már az igaz és téves, a helyes és helytelen megismerés ellentétét. Ők is éltek azzal a lehetőséggel, hogy kauzáliter meghatározott, természeti kényszerűség alatt álló gondolkodásunk helyességét, értékét külön mérlegetljék.

Ez a kérdés megint egész más, mint az a pszichológiai, hogy gondolataink hogyan keletkeznek és hogyan folynak le. Ennek a kérdésnek egész külön kutatásra és külön módszerre van szüksége.

A mikor ebben a körben eszmecserére, vitára gyűlünk össze, mindenki azoknak a gondolatoknak ad kifejezést, a melyek benne természeti kényszerűséggel támadtak. Más gondolatok benne nem is támadhattak azzal a szervezettel és idegrendszerrel, a melynek birtokában van, és azok alatt a hatások alatt, a melyeknek kitéve volt. És mégis gondolatainak *igazságával* meggyőzni akar, eszmét eszmével szembeállítva, érvekkel mutatja ki, hogy melyik a *helyes*. Mert két ellentétes gondolat egymás mellett meg nem állhat. Különösen a mikor, mint ma, a módszer kérdéséről van szó, nem azt keressük, melyik módszer van az előzmények kauzális lánczával igazolva, melyeknek használata következik kényszerűséggel a megelőző fejleményekből; hanem hogy melyik a helyes módszer, vagy mint már fent, mindjárt a bevezetésben formuláztam; melyik módszer alkalmas eszköze a kitűzött célznak.

Ismeretesek a tudományok történetéből azok az anekdoták, a melyek a nagy eszmeáramlatok és gondolatsorok keletkezéséről szólnak. Az almafa alatt ülő Newton látja a leeső almát és a le nem eső holdat és reájut a gravitáció törvényére. Az anekdota hitelességéhez kétség fér. De a gravitáció törvénye ettől egészen függetlenül igaz vagy nem igaz. A gondolat helyességére közömbös, hogy miképen keletkezett. És ha a gravitáció törvényének helyességét kimutatni akarjuk, nem fogunk soha annak az almának tanúságtételéhez folyamodni. Newton almája nem is az egyetlen volt, a mely leesett a fájáról és talán más almát is meglestek ezenközben, és alighanem részesült ezek

közül is egyik vagy másik abban a szerencsében, hogy a szemlélőben gondolatokat keltett. Hogy ezeknek a gondolatoknak értéke azonos volt-e Newtonéival, vagy csak meg is közelítette-e őket, erre már semmi garanciánk nincs keletkezésük közös okában.

A természettudományi pszichológia egyetlen kérdése: lelki életünk jelenségeinek kauzális törvényszerűsége. A pszichológia számára minden gondolat, a mely létrejön, mert létre kellett jönnie, egyenlő értékű. Számára értékes és értéktelen, mély és sekély, nagy és hitvány, helyes és helytelen, igazság és tévedés között nincs különbség.

Merőben idegen ettől a *helyes* gondolat problémája, a melynek mértékét abban keressük: mennyiben alkalmas eszköze egy-egy gondolatunk minden gondolatmunka végső céljának, a megismerésnek. Ezt a mértéket egy külön tudomány határozza meg: a logika, a mely a végső cél egy ellenmondás nélküli megismerésben látja; az ismeretek egy olyan egészében, a melyből minden ellenmondás ab ovo ki van küszöbölve. Ilyen értelemben a *principium contradictionis* a logika alaptétele. És ismereteink gyarapításának minden kísérlete ki kell, hogy állja a próbát: nem hoz-e ellenmondást ismereteink egész rendjébe?

* * *

Visszatérve már most eredeti kérdésünkhöz: a helyes akarat és különösen a helyes társadalmi akarat kérdéséhez, kiindulnunk megint abból kell, hogy eltekintve az akarat keletkezésének minket most ebben a kapcsolatban nem érdeklő problémájától, kérdezzük: hogy a bármiképp keletkezett akarat tartalmilag mikor mondható helyesnek? Hogy melyek azok a formális feltételek, a melyek mellett az akarat helyesnek felismerhető?

Ugyanígy kérdeztük, hogy a művészi alkotás, a melynek kauzális belátását természetesen szintén lehetségesnek találtuk, mikor felel meg rendeltetésének, mikor helyes? És a gondolat, a melyet szintén lehet a természeti kényszerűség szempontjából vizsgálni, mikor igaz?

Ismétlem: a természettudomány még a kérdést sem ismeri. Tőle felvilágosítást hiába várunk.

* * *

A helyes akarat és a helyes cselekvés tudományos belátására egyetlen módszer kínálkozik. Ez abban áll, hogy minden

akaratot és minden cselekvést, mint valamilyen célra irányulót fog fel. És a mennyiben sikerül kimutatni, hogy az a cselekvés szükséges eszköze a célnak, a melynek szolgálatában áll, akkor az a cselekvés a maga céljára vonatkozással indokolva, hipotetikus helyesnek igazolva van. Maga a cél azonban szintén igazolásra szorul és ezt az igazolást megtalálja egy további célban, a melynek a maga részéről szolgál, a melynek szükséges eszköze. Így keletkezik a célok és eszközök egy nagy rendszere.

A társas rend maga sem egyéb, tartalmát tekintve, mint akarat, mint parancs, a mely akár jogtételek, akár kötelező szokás, akár illemszabályok alakjában a néki alávetettekhez fordul és őket egy bizonyos magatartásra felszólítani, reábirni, ha kell: kényszeríteni akarja. Ez a magatartás, a melyet a társas parancs konkrét körülmények között helyesnek tart, ez az a cél, a melyet mint megvalósítandót, maga elé kitűzött. De ez a cél megint egy következő cél szükséges eszközének legyen igazolva.

Ismét előttünk áll a célok és eszközöknek az a rendszere, a melyben logikai postulatum egy utolsó cél. Ez már nem eszköz egy további cél szolgálatában; nem szorul következő cél igazolására, mert magában hordja a maga igazolását.

A végső célnak tehát minden konkrét, materiális tartalom híján kell lenni. Mert minden konkrét, materialis tartalom igazolásra szorul. A kultúra fejlesztése; a gazdasági élet, a produkció felvirágoztatása és annyi más: mind már konkrét, tartalmilag meghatározott célok, a melyek felé törekedhetünk és a melyek felé törekedni adott esetben kötelességül is kimutatható. De mindez *minden* társas élet végső célját nem adja. Mindnyájunk boldogsága, vagy mint néha szerényebben mondják: a lehető legtöbb ember boldogsága sem lehet a társadalom utolsó célja. Ebben is, mint az előbb felsoroltakban, már konkrét cél kitűzését kell látnunk, a mely igazolásra szorul, és a mely egyébként mint egy következő cél által, a melynek szükséges eszköze, igazolását nem nyerheti. A végső cél tehát csak formálisan határozható meg. Megállapítandó lesz, mint azoknak a formális feltételeknek foglalatja, a melyek mellett társas parancs és társas szervezkedés általán helyes lehet.

A társadalmat konstituáló parancsokban eszközt látunk arra, hogy azokat, a kikhez a parancsok szólnak, bizonyos magatartásra reábirják. Ehhez képest a helyes társas parancs-

ban eszközt kell látnunk arra, hogy az alávetetteket a helyes magatartásra bírja reá. A társas élet utolsó ideálja az embereknek olyan együttélése, a melyben mindenki helyesen cselekszik. Az a társadalom, a melynek mindenik tagja egyedül a kötelesség szavának engedelmeskedik, menten a csupán szubjektív indokoktól, ez a társadalom nem valóság, nem is elérhető, nem lehető társadalom. Ez a társadalom csak eszme; eszméje egy emberi együttműködésnek, a melyben a társasán élők minden cselekvése, minden akarata, minden célja ellen mondás nélküli harmóniába olvad össze.

A mint az esztétikától meg kellett követelnünk, hogy a művészi alkotás egységes törekvését posztulálja, a melynek különböző oldalról megkezdett és különböző eszközökkel próbálkozó munkája egységes célzattal szolgálatában álljon; a mint a logika is az emberi gondolkodás alakilag helyes eszközeit fejt ki az alatt a vezérlő szempont alatt, hogy végzetül egy harmonikus, ellenmondás nélküli megismerésre törekszünk: úgy az emberi akarás is, a melynek értékelését, méltatását, tartalmi törvényszerűségét keressük harmadik értékelő tudományunk rendszerében, szintén egyetlen, egységes rendben foglalandó össze. Céljaink ellenmondástalan összeegyeztetésének követelményét fejezi ki az egyetlen végső cél eszméje.

Nem a helyes akaratot, a tartalmilag meghatározott helyes akaratot keressük tehát. A 17. és 18. század észjogi és természetjogi iskoláinak vállalkozása volt ez. Ezek az iskolák is a helyes akaratot, a helyes cselekvést kérdezték. De azt remélték, hogy a kérdést a helyes cselekvések lehetséges tartalmát kimerítő kódex oldhatja meg. Ennek a kísérletnek kilátástalan volta azonban nyilvánvaló. A helyes akarat tartalmát vagy tartalmait eleve megállapítani ép oly kevéssé lehet, mint a helyes megismerését vagy a helyes művészi alkotását. A lehetséges helyes akaratok sokasága épen olyan kimeríthetetlen, mint a lehetséges helyes megismeréseké, vagy a lehetséges helyes művészi alkotásoké. Épen arról van szó, hogy megállapítsuk azokat a formális feltételeket, a melyek mellett akarat egyáltalában helyes lehet. Másszóval: keressük a módszert, a melynek segítségével a helyes akarat a helytelentől megkülönböztethető.

Ezt a formális feltételt a célokul és eszközökül felfogott akaratok megegyezésében láttuk. Céljaink egységét a végső cél biztosítja ha a végső célt abban az ideális társaságban látjuk, a melyben minden egyes csupán a kötelesség szavát követve,

az összes célok, az összes akarások, az összes cselekvések között teljes harmónia uralkodik.

A helyes társadalmi rend eszménye: a kötelességüket betöltő emberek közössége.

A társadalom bölcselete, mikor a végső cél formuláját megfogalmazta, távolról sem fejezte még be feladatát. Ép olyan kevésbé, mint a hogyan a logika nem végezte el munkáját a *principium contradictionis* megállapításával, sem az esztétika a művészi alkotás egységes elvének posztulálásával.

Az egységes végcél, a mely minden akarás, minden cselekvés, minden emberi magatartás alapelve, épen ez okból sokkal általánosabb, semhogya az élet konkrét kérdéseire közvetlen mértékül alkalmazható, a szubszumpczióban használható volna. A társadalom bölcselétének tehát folytatni kell munkáját, hogy a hézagot, a mely az absztrakt végső elv és a konkrét probléma között maradt, áthidalja.

E végből egyfelől a szociális eszmény konkretizálására, másfelől a társas élet részletkérdéseinek általánosítására kell vállalkoznia. Ez a munka az, a melyben a tudományos politika feladatát láthatjuk.

A társas ideál, a midőn a helyesen akaró emberek céljainak megegyezését és harmóniáját megállapítja, voltaképen kettős követel. Egyrészt egymás céljainak tiszteletét, olyképen, hogy senki a más rovására a maga szubjektív kedvét ne töltsé; másrészt egymás céljainak tevékeny felkarolását, másszóval azt, hogy mindenki a másik helyes célját a maga közreműködésével előmozdítsa és támogassa. Így jutunk a helyes társas élet kettős tételéhez: a kölcsönös megbecsülés és a kölcsönös tevékeny közreműködés követelményéhez. Ezek mindegyike ismét tovább oszlik, a szerint, a mint ezeket az elveket a társas viszonyok megalapítására avagy már megalapított társas viszonyok lebonyolítására alkalmazzuk.

A midőn a helyes társadalom eszméje ily módon fokonyként a konkrét problémákhoz közelebb vezetettnek, másfelől szükséges ezeket a konkrét kérdéseket általánosabb jelentőségükben, elvi súlyukban felismerni. Szükséges azt a mélyebb értelmet, a mely ember és ember között felmerülő minden egyes összeütközésben megnyilvánul, felfedni és ily módon a szubszumpczió munkáját erről az oldalról is előkészíteni.

Így felfegyverkezve próbálkozhatik majd meg a társadalomtudomány, mint a helyes társadalmi rend tudománya azzal, hogy a társas élet kérdéseit méltatva, feldolgozza. Támaszkodni fog azokra az adatokra, a melyeket az egyes társas rendszerek valóságos kialakulásáról a társadalmi gazdaságtan szolgáltat neki. Ezeket feldolgozva, fog ítéletet mondhatni a fennálló rendről, a melynek regime-je alatt azok a tényleges viszonyok különös módon kialakultak és azokról a törekvésekről, a melyek ennek a rendnek megváltoztatására irányulnak. Így felfegyverkezve fog tudományos szabatossággal ítélkezhetni pártprogramokról, reformtörekvésekről, törvényjavaslatokról; fogja kijelölhetni a helyes társadalmi fejlődés irányát.

* * *

Hölgyeim és uraim, — előadásom végéhez sietek.

Engedjék meg, hogy befejezésül arra a parabolára emlékeztessenem önöket, a melyet Gorkij *Éjjeli menedékhely*-ének egyik legpoetikusabb alakja, az öreg Luka mond el ájtatos hallgatójának.

Egy nyomorúságos, szegény mesteremberről van benne szó, a kit nyomorúságos életének minden keserűségében az a tudat tart fenn, hogy van valahol az igazságnak országa, a melyet majd valamikor felkereshet és a melyben szenvedéseinek és küzdelmének végét fogja érni. Mikor azután nagyon megnehezedik a vállán a mostoha sors keze, a mi nyomorult emberünk elmegy az írástudóhoz, hogy megkérdje tőle: hol az igazság országa, és merre vezet oda az út? Az írástudó pedig előveszi könyveit és tekerceit, térképeit és glóbusait, és forgatván őket, keresi az igazság országát, de nem találja sehol. Jó ember, így szól végre a kérdezőhöz, menj haza és folytasd nyomorúságos tengődésedet. Olyan ország, a melyet te keressz, az igazság országa nincs sehol. Erre a mi szerencsétlen emberünk éktelen haragra gerjed. Hogyan, így kiált fel, te tudósnek nevezed magad és írásaidat tudós írásoknak? A mikor még azt sem tudod, hogy az igazságnak van országa, és hogy merre visz oda az út?! Azután haragjában szidalmakkal és bántalmakkal illette a tudóst. De ez a kifakadás volt élete erejének utolsó fellobbanása. Mert a mi szegény emberünk hazamegy és keserves életének véget vet.

Hölgyeim és uraim, ebben a szerencsétlen emberben látom én valamennyiünk bajtársát. Valamennyiünkét, a

kik itt összegyűlünk, hogy közös munkában az igazság, társadalmi igazság országát, a helyes társas rend országát keressük.

Ezt az országot megvalósítani nem fogjuk. De feléje közelednünk sikerülhet, feléje törekednünk kötelesség.

Ha pedig jönnek a csüggedés és kétség percei, ha felmerül a kishitű kérdés: van-e hát ilyen birodalom és remélhetjük-e mi, sötétben botorkálók, hogy a feléje vezető utat meglegljük, akkor ezzel a kérdéssel ne forduljunk a természet-tudományhoz, a mely mostohán és ridegen elutasít minket, hanem forduljunk vele a *társadalomtudományhoz: a helyes társas rend tudományához.*

Lőw Lóránt.